

М. М. Торчинський

УДК 811.161.2'373.2

ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА СТРУКТУРА ГІДРОНІМІЇ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Реферат. У статті охарактеризовано денотатно-номінативну структуру гідронімів як одного із розрядів власних географічних назв. Нова типологія гідронімії за характером іменованих денотатів включає насамперед загальнотеоретичні поняття, які доповнюють відповідну терміносистему ономастики в цілому. Більш детально розмежовано і номінації гідрооб'єктів. Такі словникові статті мають увійти до складу нового «Словника української ономастичної термінології».

Ключові слова: денотатно-номінативна структура, гідронім, гідронімія, екстрагідронім, інтрагідронім, власна географічна назва.

Більшість ономастів, які у своїх студіях звертали увагу на проблеми типології власних назв, передусім розглядали принципи денотатно-номінативного структурування онімного простору, що ґрунтується на характері іменованих об'єктів. Основні напрацювання у цій сфері, принаймні ті, які стосуються періоду ХІХ – І пол. ХХ ст., охарактеризовані, творчо опрацьовані і використані у працях узагальнювального плану В. В. Німчука [1], О. В. Суперанської [4], Н. В. Подольської [3] та словнику загальнослов'янської ономастичної термінології [2].

Наприклад, В. В. Німчук, проект української ономастичної термінології, якого можна вважати першим вітчизняним ґрунтовним реєстром (і, на жаль, останнім), денотатно-номінативним принципам класифікації онімів відвів майже третину словникових статей (89, що становить 29,6 %) від їхньої загальної кількості [див.: 6, с. 298]. Ще у вступній частині усі власні назви дослідник поділив на три групи: власні назви місць, інших об'єктів (крім місць) та живих істот. Гідроніми є достатньо структурованими: серед них виділяють потамоніми (назви річок), лімноніми (назви озер), гелоніми (назви боліт) і пелагоніми (назви морів) [див.: 1, с. 35]. Відсутні терміни для загального позначення проточних і стоячих вод, а також для номінування водних споруд, гребель, криниць, джерел тощо; взагалі не згадуються океаноніми. Як окремий тип назв засвідчено мікрогідроніми, однак це (як і мікротопонімія) – групування власних назв за іншим, ніж денотатно-номінативний, критерієм класифікації.

Вказаній класифікації онімів закономірно приділено особливу увагу і в «Основній системі і термінології слов'янської ономастики». Ця праця цікава також можливістю порівняти процеси ономастичної термінологізації у слов'янських та німецькій мовах. У складі топонімікону виділено анойконіми, годоніми, гідроніми, мікротопоніми, ойконіми, ороніми, спелеоніми і хороніми. Гідронім кваліфікується як «власна назва водного об'єкта (моря, затоки, протоки, озера, болота, трясовини, торф'яного болота, болотистого місця, ставу, великого водосховища, джерела, річки, струмка, водоспаду, каналу, русла ріки і т. п.» [2, с. 108]. Хоч ономасти уже давно визнали пелагоніми, потамоніми, гелоніми та інші позначення різних типів номінацій відповідних денотатів, «в німецькій мові точно не встановлено, чи можуть бути віднесені до гідронімів власні назви боліт, трясовин, торф'яників» [див.: 2, с. 108]. Без варіантів термін «гідронім» функціонує у російській, українській і білоруській мовах (у болгарській теж засвідчено одне терміносполучення – *водно име*), а в усіх інших наявні паралельні форми: *hydronymum* // *jméno vody* (чеська), *hydronymum* // *vodný názov* (словацька), *hydronim* // *nazwa wodna* (польська), *hydronym* // *wódne mjeno* (серболужицька), *hidronim* // *vodno ime* (сербохорватська і словенська), *хидроним* // *водно*

име (македонська) *Hydronym / Gewässername* (німецька) [див.: 2, с. 108].

Незважаючи на продуктивність ономастичних студій, присвячених аналізу гідронімів, і розмаїття їхніх денотатів (океани, моря, ріки, озера, болота тощо), «Основна система і термінологія слов'янської ономастики» містить лише один термін на позначення власних назв гідрооб'єктів (як різновид гідронімів кваліфікується термін «прибережний топонім»), що засвідчено в окремих мовах: польській – *pazwa przybrzeżna*; російській – *прибережний топонім*; українській – *узбережна онімія*; білоруській – *узбярэжны тапонім*; сербохорватській – *obalni toponim*; македонській – *крайбрежен топоним*; болгарській – *крайбрежно име*. Функціонує він зі значенням «географічна власна назва об'єкта, який знаходиться біля моря (назви мисів, морських заток, мілин, пляжів, скель, проток, маяків, банок, нерестовищ, морських течій тощо, присвоєна моряками або рибалками» [2, с. 109]. Позначення одним терміносполученням різних денотатів (мису і протоки, скелі і течії, пляжу і нерестовища), які, до того ж, мають свої окремі терміни для ідентифікації, не є виправданим. Недоцільно у денотатно-номінативній структурі онімів опиратися на їхнє походження (йдеться про вказівку, що назви дані моряками чи рибалками). Навряд чи в українській мові засвідчено термінологічне словосполучення «узбережна онімія», а якщо воно і є, то, безумовно, може включати до свого складу і власні назви пансіонатів, санаторіїв, кафе тощо, а це вже не прибережні топоніми.

Безперечно, кращим зразком структурування пропріальної лексики у вітчизняній ономастиці є «Словник російської ономастичної термінології» [3]. Із-поміж шести схем, які передують лексикографічному опису ономастичної терміносистеми, п'ять безпосередньо присвячені денотатно-номінативній класифікації онімів.

Друга схема «Назви земного простору» [3, с. 14] – найбільш деталізована: топоніми поділяються на хороніми, агрооніми, еклезіоніми, ойконіми, дромоніми, некроніми і гідроніми, розмежовані, у свою чергу, на потамоніми (назви рік [3, с. 108]), лімноніми (назви озер і ставків [3, с. 68]) і гелоніми (назви заболочених місцевостей [3, с. 46]), яким протиставляються океаноніми (назви океанів і їх частин [3, с. 90]), у складі яких диференціюються пелагоніми (назви морів і їх частин [3, с. 105]).

У четвертій схемі «Назви земного простору (суша і Світовий океан)» виділяються оніми, пов'язані із суходолом, – тероніми [3, с. 126], у складі яких диференціюються лімноніми (власні назви озер та ставів [3, с. 68]) і спелеоніми (підземні топоніми, до яких віднесені назви будь-якого природного підземного утворення у верхньому шарі земної кори, що має вхідний отвір

на поверхні землі, зокрема печери, струмка, водоспаду, озера, колодязя [3, с. 121]), та найменування океанічного простору – океаноніми, серед яких додатково кваліфікуються інсулоніми (назви островів [3, с. 63]) та батіоніми (назви будь-яких об'єктів підводного океанічного ландшафту, зокрема западин, мілин, хребтів [3, с. 42]). Літоніми є проміжним розрядом назв між теронімами й океанонімами, і до них належать найменування природних об'єктів прибережної зони (ними можуть бути назви каменів, рифів, заток, фіордів тощо [3, с. 68]). Крім того, у примітках зауважується, що до океанонімів належать також пелагоніми – «назви морів, з'єднаних зі Світовим океаном» [3, с. 15], а у дефініції терміна у тексті словника – ще й назви проток і течій [3, с. 90].

Недоліками можна вважати, по-перше, розбіжності у розрядах власних назв океанонімів і теронімів (до найменувань, які більше стосуються гідрооб'єктів, віднесені назви суходолу – інсулоніми, а до теронімів – лімноніми, які є все-таки гідронімаціями); по-друге, не досить вдале термінологічне розмежування назв внутрішніх морів та морів, з'єднаних зі Світовим океаном; по-третє, виділення в окремий розряд літонімів, які об'єднують в одну групу і назви об'єктів рельєфу (наприклад, рифів), і назви гідрооб'єктів (наприклад, заток, фіордів).

Класифікація власних назв за характером іменованого об'єкта досить детально описується і в енциклопедії «Слов'янська ономастика». Так, О. В. Суперанська виокремлює такі різновиди пропріативів (по суті – власних географічних назв): 1) геоніми, марсіоніми, венусоніми і планетоніми; 2) стратоніми; 3) тероніми (ороніми, спелеоніми, хороніми, агрооніми, літоніми); 4) гідроніми (океаноніми, пелагоніми, лімноніми, гелоніми і потамоніми); 5) інсулоніми та батіоніми; 6) дромоніми; 7) ойконіми (астіоніми, комоніми та ойкодомоніми); 8) урбаноніми (агороніми, годоніми, міські топоніми); 9) еклезіоніми [див.: 8, с. 43-44].

Членування гідронімікону на основі його денотатно-номінативних особливостей майже не здійснювали у своїх дисертаційних та монографічних студіях і С. О. Вербич, І. М. Железняк, О. П. Карпенко, А. П. Корепанова, В. В. Лучик, Л. Т. Масенко, М. Д. Матіїв, І. В. Муромцев, Є. С. Отін, Н. М. Павликівська, Я. П. Редьква, О. С. Стрижак, З. Т. Франко, В. П. Шульгач, М. М. Юрків та інші дослідники. Не засвідчено деталізації відповідної терміносистеми і у виданнях словникового типу Г. Л. Аркушина, В. А. Никонова, Л. В. Петринки, Є. М. Поспелова, Г. І. Швеби, М. Т. Янка, а також у збірниках наукових праць, на кшталт: «Гідроніми Нижнього Подністров'я», «Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках», «Питання гідроніміки» тощо.

Нове структурування гідронімії за характером номінованого денотата нами частково уже про-

понувалося [див.: 5; 7]. **Передусім це розмежування** екстрагідронімів, до яких віднесено інтерлувіоніми, океаноніми, пелагоніми, портоніми, фіордоніми і флуменоніми, та екстрагідронімів, із-поміж яких виокремлено флуітоніми (зокрема версулоніми, вертексоніми, дельтоніми, катарактоніми, потамоніми, рівулусоніми і рівусоніми) та стагنونіми (зокрема гелоніми, піскіноніми, пуелоніми, скатеброніми, скатурігоніми, фонтаноніми і фонтікулоніми). Різновидами гідроспелеонімів (і флуіто-, і стагно-) визначено лімноспелеоніми, піскіноспелеоніми і потамоспелеоніми.

Як показала практика подальших топонімічних студій, такої градації власних назв гідрооб'єктів недостатньо. Насамперед відсутні гідронімічні поняття, що ґрунтуються на загальних категоріях ономастики. Відповідно, така терміносистема має бути доповнена низкою словникових статей, які стосуються визначення:

сутності гідроніма (1. ГІДРОНІМ (від грец. *hydro* – 'вода' + *onim*) – різновид топонімів. ВН гідрооб'єкта: *Атлантичний океан, Дунай, Синевир, Чорне море*);

сукупності додаткових власних географічних назв (1. ГІДРОНІМІКОН (від 'гідронім') – словник або реєстр гідронімів, наявних у певній мові або характерних для окремих територій чи періодів: *сучасний український гідронімікон*. 2. ГІДРОНІМІЯ (від 'гідронім') – один із секторів онімного простору. Сукупність гідронімів певної мови або окремих територій, періодів, текстів тощо: *праслов'янська гідронімія*);

відгідронімічних прикметникових утворень (1. ГІДРОНІМІЙНИЙ (від 'гідронімія') – прикм., який стосується терміна 'гідронімія': *гідронімійна особливість*. 2. ГІДРОНІМІЧНИЙ (від 'гідроніміка') – прикм., який стосується терміна 'гідроніміка': *гідронімічні студії*. 3. ГІДРОНІМНИЙ (від 'гідронім') – прикм., який стосується терміна 'гідронім': *гідронімічні ознаки*);

гідроніміки як підгалузі топоніміки (1. ГІДРОНІМІКА (від 'гідронім') – розділ ономастики, присвячений вивченню гідронімів;

дослідника відповідних номінацій (1. ГІДРОНІМІСТ (від 'гідронім') – дослідник гідронімів, напр.: *О. П. Карпенко, В. П. Шульгач*).

Власне денотатно-номінативна структура гідронімікону передбачає насамперед розмежування двох різновидів таких власних назв, як:

ЕКСТРАГІДРОНІМ (від лат. *extra* – 'поза, зовні, без' + *гідронім*) – різновид гідронімів. ВН зовнішнього (відкритого) водного об'єкта (затоки, моря, океану, протоки, течії тощо): *Балтійське море, Керченська протока, Тихий океан*;

ІНТРАГІДРОНІМ (від лат. *intra* – 'всередині' + *гідронім*) – різновид гідронімів. ВН внутрішнього (закритого) водного об'єкта (болота, каналу, озера, річки тощо): *Збруч, Іссик-Куль, Ширковецьке болото*.

Складниками екстрагідронімів є:

ІНТЕРЛУВІОНІМ (від лат. *interluviēs* – 'вода, яка протікає; протока' + *онім*) – різновид екстрагідронімів. ВН морської протоки: *Босфор, Керченська протока*;

ОКЕАНОНІМ (від грец. *okeanos* – 'бог Океан; безмежне море' + *онім*) – різновид екстрагідронімів. ВН океану: *Індійський океан, Північний Льодовитий океан*;

ПЕЛАГОНІМ (від грец. *pelagos* – 'море' + *онім*) – різновид екстрагідронімів. ВН моря: *Азовське море, море Лаптевих*;

ФІОРДОНІМ (від норв. *fjord* – 'потік, річка' + *онім*) – різновид екстрагідронімів. ВН затоки (фіорду): *Біскайська затока, Каркінітська затока*;

ФЛУМЕНОНІМ (від лат. *flumen* – 'течія' + *онім*) – різновид екстрагідронімів. ВН морської течії: *Гольфстрім, Куро-Сіво*.

Із-поміж фіордонімів виокремлюється один піделемент:

ПОРТОНІМ (від лат. *portus* – 'порт, гавань, пристань' + *онім*) – різновид фіордонімів. ВН порту (території) як географічного об'єкта: *Велика Севастопольська бухта*.

Інтрагідроніми поділяються на дві підгрупи, такі як:

СТАГНОНІМ (від лат. *stagnum* – 'озеро, став, болото, калюжа; басейн' + *онім*) – різновид інтрагідронімів. ВН гідрооб'єкта із непроточною водою: *Бистриця, Лох-Нес, льодовик Росса*;

ФЛУІТОНІМ (від лат. *fluito* – 'текти, струмувати, хвилюватися' + *онім*) – різновид інтрагідронімів. ВН гідрооб'єкта із проточною водою: *Случ, Суецький канал*.

До складу стагنونімів входять:

ГЕЛОНІМ (від грец. *helos* – 'болото' + *онім*) – різновид стагنونімів. ВН болота (заболоченого місця): *Бездня, Чортове болото*;

ГЛЯЦІОНІМ (від лат. *glacies* – 'лід' + *онім*) – різновид стагنونімів. ВН льодовика: *льодовик Денман, льодовик Федченка*;

ЛІМНОНІМ (від грец. *limno* – 'озеро' + *онім*) – різновид стагنونімів. ВН озера: *Велике Ведмеже озеро, Ері*;

ПІСКІНОНІМ (від лат. *piscina* – 'став для риби, садок; басейн; водосховище; водоній' + *онім*) – різновид стагنونімів. ВН штучно створеної водойми (ставу, водосховища тощо): *Тернопільський став*;

ПУЕЛОНІМ (від лат. *ruelus* – 'ванна або басейн' + *онім*) – різновид стагنونімів. ВН басейну (як гідрооб'єкта, а не приміщення): *Нижній басейн*;

ПУТЕОНІМ (від лат. *puteus* – 'криниця' + *онім*) – різновид стагنونімів (водночас – і конструкціонімів). ВН упорядкованої криниці: *Петрова криниця*;

СКАТЕБРОНІМ (від лат. *scatebra* – 'бурління, клетання; вода, що б'є ключем; каскад' + *онім*) – різновид стагنونімів. ВН водного чи болотяного гейзера (і подібних гідрооб'єктів): *гейзер «Атлант»*;

ФОНТАНОНІМ (від лат. *fontāna* – ‘джерело, ключ’ + *онім*) – різновид стагنونімів (водночас – і конструкціонімів). ВН фонтана (каскаду): фонтан «Чаша»;

ФОНТІКУЛОНІМ (від лат. *fonticulus* – ‘невеличке джерельце’ + *онім*) – різновид стагنونімів. ВН джерела (копанки): Цяпанка.

Складниками флуітонімів є:

ПРИГАЦІОНІМ (від лат. *irrigatio* – ‘зрошення, обводнення; промивання’ + *онім*) – різновид флуітонімів (частково – і конструкціонімів). ВН зрошувальної системи як географічного об’єкта: Бахчисарайський іригаційний комплекс;

МЕЛІОРАЦІОНІМ (від лат. *melioratio* – ‘поліпшення’ + *онім*) – різновид флуітонімів (частково – і конструкціонімів). ВН осушувальної системи як географічного об’єкта: Верхньослицька осушувальна система;

НІЛОНІМ (від лат. *nilus* – ‘водогін, канал, акведук’ + *онім*) – різновид флуітонімів (водночас – і конструкціонімів). ВН водогону: водогін Біла Церква – Умань;

ПОТАМОНІМ (від грец. *potamos* – ‘ріка’ + *онім*) – різновид флуітонімів. ВН річки: Дніпро, Прип’ять;

РІВОНІМ (від лат. *rivus* – ‘канал; потік’ + *онім*) – різновид флуітонімів. ВН каналу: Панамський канал;

РІВУЛОНІМ (від лат. *rivulus* – ‘струмок; маленький канал’ + *онім*) – різновид флуітонімів. ВН струмка (потічка): Вертелицинський рівчак.

Окремі частини ріки теж можуть мати найменування, кваліфіковані певними термінами:

ВЕРСУЛОНІМ (від лат. *versūla* – ‘поворот, загин, заокруглення’ + *онім*) – різновид потамонімів. ВН заокруглення (загину) ріки: За онустом;

ВЕРТЕКСОНІМ (від лат. *vertex* – ‘верш’ + *онім*) – різновид потамонімів. ВН річкового виру: Павлушева круча;

ЛІТЕРАТУРА

1. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наукова думка, 1966. – Вип. 1. – С. 24 – 43.
2. Основная система и терминология славянской ономастики (Основен систем й терминологија на словенската ономастика). – Скопье, 1983. – 414 с.
3. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
5. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура топонімікону української мови / М. М. Торчинський // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 356 – 359. – С. 375 – 379.
6. Торчинський М. М. «Українська ономастична термінологія (проект)» і її значення для становлення денотатно-номінативної класифікації власних назв / М. М. Торчинський // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 298 – 302.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
8. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślukowej przy współ J. Dumy. – Warszawa; Kraków : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002 – 2003. – Т. 1 – 2.

ДЕЛЬТОНІМ (від грец. *delta* – ‘дельта’ + *онім*) – різновид потамонімів. ВН дельти ріки (заводі, рукава): Сліпий рукав;

КАТАРАКТОНІМ (від лат. *cataracta* – ‘поріг, водоспад’ + *онім*) – різновид потамонімів. ВН водоспаду (порогу): водоспад Вікторія, поріг Ненаситець.

Окрему підгрупу власних назв гідрооб’єктів становлять **ГІДРОСПЕЛЕОНІМИ** (від грец. *hydōr* – ‘вода’ + *спелеонім*) – різновид гідронімів (водночас – і спелеонімів). ВН підземного гідрооб’єкта: озеро *Анатолія*, підземна річка *Чорна*, із-поміж яких виокремлюються:

ЛІМНОСПЕЛЕОНІМ (від грец. *limno* – ‘озеро’ + *спелеонім*) – різновид гідроспелеонімів. ВН підземного озера: *Мертве озеро*;

ПОТАМОСПЕЛЕОНІМ (від грец. *potamos* – ‘ріка’ + *спелеонім*) – різновид гідроспелеонімів. ВН підземної річки: *Падирак* (у Франції);

РІВУЛОСПЕЛЕОНІМ (від лат. *rivulus* – ‘струмок; маленький канал’ + *онім*) – різновид гідроспелеонімів. ВН підземного струмка: *Кум-Varied* (у Франції);

ФОНТІКУЛОСПЕЛЕОНІМ (від лат. *fonticulus* – ‘невеличке джерельце’ + *спелеонім*) – різновид гідроспелеонімів. ВН підземної криниці (джерела): колодязь *Vitru*.

Отже, нове структурування гідронімії за характером іменованих денотатів, по-перше, включає загальнотеоретичні поняття, які доповнюють відповідну терміносистему ономастики в цілому; по-друге, передбачає чітке розмежування номінацій гідрооб’єктів. Тому такі словникові статті мають увійти до складу нового «Словника української ономастичної термінології».

Відповідні уточнення і доповнення потрібно здійснити як серед інших груп власних географічних назв, так і усього ономастикону.

Торчинский М. М.

ДЕНОТАТНО-НОМИНАТИВНАЯ СТРУКТУРА ГИДРОНИМИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЧАСТЬ УКРАИНСКОЙ ОНОМАСТИЧНОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ

В статье дана характеристика денотатно-номинативной структуре гидронимов как одному из рядов географических названий. Новая типология гидронимии по характеру именуемых денотатов включает в первую очередь общетеоретические понятия, дополняющие соответствующую терминологическую систему ономастики в целом. Более тщательно классифицированы и номинации гидрообъектов. Указанные словарные статьи должны войти в состав нового «Словаря украинской ономастической терминологии» («Λογος ὀνομαστικῆ», № 4, 2012, с. 28-32).

Ключевые слова: денотатно-номинативная структура, гидроним, гидронимия, экстрагидроним, интрагидроним, географическое название.

Torchyns'kyi M. M.

DENOTATIVE AND NOMINATIVE STRUCTURES OF GYDRONYMS AS COMPONENT OF UKRAINIAN ONOMASTIKAL TERMINUS SYSTEMS

In the article it is described denotative and nominative structures of gydronyms as one of digits of the geographical names own. New typology of gydronyms after character of named denotats includes general theoretic concepts which complement proper terminus systems onomastiscal on the whole above all things. The nominations of gyroobject are more in detail delimited. Such vocabulary entries must enter in the complement of new «Dictionary of Ukrainian onomastikal terminology» («Λογος ὀνομαστικῆ», № 4, 2012, с. 28-32).

Key words: denotative and nominative structures, gydronym, ekstragydronym, intragydronym, geographical name own.